

DİLLER VE YAZI*

John P. HUGHES

Pek çok Amerikalı, okuryazar olmayı kanıksamışlardır. Okuma yazma bilmemeyi hayal bile edemezler. Dünya üzerinde konuşulan üç ila beş bin arasındaki dilin (bugün bile önemli oranda) yazı sistemlerinin olmadığını öğrendiklerinde çok şaşırırlar. Kitaptan (**The Science of Language**) alınan parçada Prof. John P. Hughes, bir yazı sistemine sahip olmamanın getireceği sınırlamalar üzerinde durmaktadır. Yine o, en eski Cro-Magnon mağara çizimlerinden günümüze, bazen mantıklı bazen mantıksız, yazı sistemlerinin gelişmelerini detaylı olarak inceler. Alfabe sisteminin avantajları ve onun kaynağının eşsiz doğallığı konusundaki açıklamaları da dikkate değerdir.

İnsanoğlunun en eski ve en büyük iki icadının tekerleği keşfetmesi ve ateşi kontrol etme becerisi olduğu söylenegelmektedir. Bu muhtemelen yeterlidir. Ancak bunlar üçlü bir grup yapılmak istenirse, kesinlikle üçüncü olarak yazının gelişimi eklenmelidir. Bir yazı sistemi olmaksızın düşünce, ne kadar yüce olursa olsun, bir defa söylenmekle sonsuza kadar yok olur.

Gerçekten bilgi ve kültürü koruyan bir yol olmadan nesilden nesle miras olarak geçmeye bağlı olan medeniyet gelişemeyecekti. Ancak gerçekler bunu başka türlü göstermektedir. Önemli medeniyetler, genel olarak görevi ve mesleği kitaplara kaydettiklerimizi (ve genellikle sonuçta unuttuklarımızı) yazı olmaksızın hafızalarında tutmak olan bir toplum sınıfı oluşturmuşlar ve bu şekilde hiçbir yazı sistemine sahip olmadan doğmuş ve ilerlemişlerdir. Böyle bir toplumda sıradan bir vatandaş bile bu nedenle bugün düşündüğümüz insan kapasitesinin ötesinde bir hafızaya ihtiyaç duyuyordu.

Aynı şekilde acaba gerçekten kompleks bir medeniyet -örneğin geniş bir alanda hüküm süren yetenekli bir medeniyet olsun- böylesi bir sistem tarafından desteklenebilir mi diye sorulabilir. Eğer bir tane bile olduysa, bunun tarih tarafından önemsiz görüldüğünden emin olabiliriz. Çünkü tarih her zaman için tamamen yazılı kayıtlara dayanır. Örneğin Sezar'ın savaşlarının Galya versiyonunu hiç duyan var mı?

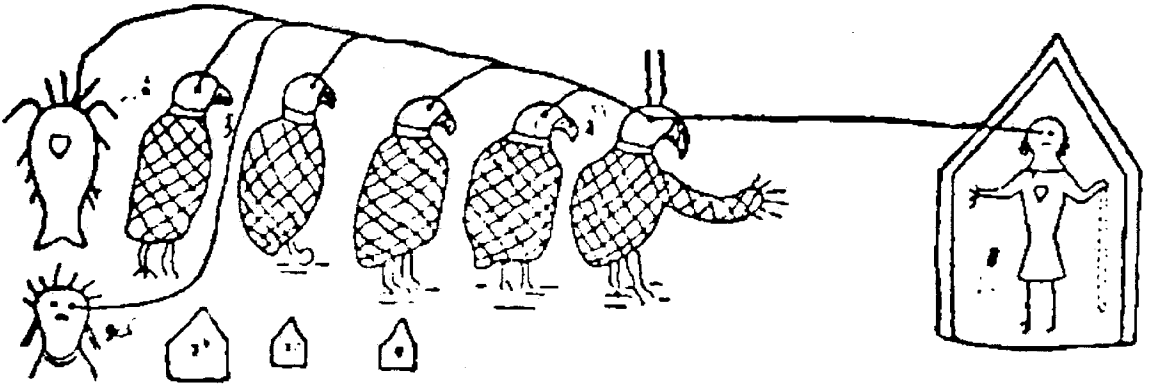
İdeografik Yazı

Çeşitli halklar tarafından, insanoğlunun uzun tarihi boyunca, farklı zamanlarda, tam olarak geliştirilmiş pek çok yazı sisteminin varlığından kuşkulananmaya sebep yoktur. Bunlar izleyebildiğimiz adımlarla insanların resim çizme kabiliyeti ile oluşmuştur.

Yakalamış olduğunuz on kiloluk alabalığı ölümsüzleştirmek istediğinizi, ancak okuma yazma bilmediğinizi farz edelim. Bu durumda açık olan bir şey var ki o da yakalamış olduğunuz büyük balığın yakalanma anının resmini çizip, bu resmi duvara asmanızdır. Açıkçası elli bin yıl önce yapılan şey de bu idi. Cro-Magnon insanların bize kalan ve içlerinde hayvanları avlamak gibi başlarından geçen güzel durumları resmettikleri ürünler bulunan mağaralara büyük bir ilgi gösterildi. Ancak bunların sadece bir süsleme mi yoksa bir kayıt mı olduğunu asla öğrenemeyeceğiz.

İyi bir çizim kabiliyetiniz varsa, bu durumda sizin çizdiğiniz insan ve hayvan temsilleri kolaylıkla bilinebilir. Tabii ki panoramik tek bir resimde veya küçük küçük resimlerde bir hadisenin tamamını anlatmak zor değildir. Bu şekilde ifade edilebilen bilgi akışı, bir iki küçük konuda anlaşma sağlanabilirse, muhtemel alıcısıyla arasındaki iletişim büyük oranda sağlanacaktır. Belli bir kabile için kullanılan bir totem işaretinde; yüzü koyun yatmış bir adamla ilgili olarak eğer gözleri açıksa ya hasta ya da yaralanmış yorumu yapılabilir. Eğer gözleri kapalı ise bu adam ölmüştür anlamına gelir. Kuzey Amerika yerlilerinden bazı kabileler bu tür iletişim metodunu kullanmıştır (Şekil 1).

* John P. Hughes, "Languages and Writing", *Language Introductory Readings*, (Edited By: Virginia P. Clark,...), St. Martin's Press, New York 1994, s. 664-681.

Şekil 1. Bu, bir yerli Amerikan resimli mesajıdır. Bu dostluk mesajı, bir Amerikan yerli şefi tarafından ABD başkanına gönderilmiştir (Resimdeki evin içindeki şekil Amerikan başkanını temsil eder.). Şef, başı üzerinden çizgiler yükselen kişi olup mesajı göndermektedir. Arkasındaki dört savaşçı kartal totemindendir; beşinci savaşçı ise kedi balığı totemindendir. Resmin altındaki şekil de güçlü kudretli bir şefi temsil etmektedir. Gözlerde birleşen çizgi, ahengi gösterir ve buradaki üç ev, kızıl derililerin beyaz adamın geleneklerine uymak için istekli olduklarını gösterir (Henry R. Schoolcraft, *Historical and Statistical Information Respecting the Indian Tribes of America*, I, 418.).

Bu şartlarda, resimler fikir iletişimi için bir yol olarak karşımıza çıkıyor. Nitekim bir şekilde dil görevi görüyor. Gerçekten de bazı otoriteler bu tip iletişimi “dilini” değişik biçimleri arasında sayarlar. Fakat biz, bilinçli bir şekilde kendi tanımımız içine almadık. Bu yazı türünü ideografik yazı türü olarak adlandırmak hem yaygın ve hem de kullanışlıdır. Bu terim kullanışlı olsa da ne yazı ne de dil anlamına gelmez. Bunu ilerleyen kısımlarda göstereceğiz.

İlk olarak dikkat edilmesi gereken şey bu iletişim türünün, resmi çizen ve okuyan insanların dillerinden veya dilinden tamamen bağımsız olduğudur. Bu “metin” her dilde doğru bir şekilde “okunabilir”. Bu, olayın dilini değil kendisini kaydetme çabasıdır. Belki olayların sembolleştirilmesi için dile alternatif bir sistem olduğunu bile söyleyebiliriz. İşte bu yüzden tam anlamıyla yazı değildir. Yazı, her zaman *dilin temsil edilmesi veya kaydı* anlamına gelir.

İdeografik yazı, dil de olamaz. Çünkü insan düşüncesini ifade eden bir sistem olarak çalışmasında iki sınırlama vardır. İlki, herkes bu konuda yetenekli değildir. Bazılarımız çizim kabiliyetine sahip değilizdir. Bu handikap, önceden yapılan uzlaşmanın verdiği güçle resimleri basit birkaç çizgi seviyesine indirmek suretiyle aşılabılır (Şekil 2).

	Resim	Hiyeroglif	Çivi yazısı	Çince	Chinese
güneş	sun				
dağ	mountain				
ağız	mouth				

d symbols.

Şekil 2. Klasikleşmiş semboller.

İkincisi, daha ciddi bir sınırlamadır. Böyle bir uzlaşma olsa bile, bu sistem insan düşüncesini bütünüyle ifade etmekte yetersiz kalacaktır. Böyle yapıldığında bu, binlerce karakterden oluşan bir sistemi şart koşacak ve bu karışıklık sebebiyle toplumda ancak birkaç kişi tarafından öğrenilebilecektir.

Çinlilerin eski, güzel ve hâlâ kullanılan ideografik bir yazıları vardır. Bu karakterler uzlaşma yolu ile basitleştirilmiş olsalar bile kökenleri hâlâ kolaylıkla şekil 2’de olduğu gibi tanınabilir. Pek çok karşılıklı anlaşamayan Çin diyalekti olmasına rağmen, aynı şekilde yazılmış bir metni her yerel konuşucu (her biri sahip bulunduğu diyalekte) okuyabilir. Dili çok az bilen fakat yazı sistemine vakıf birisi özet de olsa bir şeyler anlayabilir. Bu yüzden Çin yazısı, Çin kültürel birliğini sağlayan en güçlü unsurlardan birisidir. Fakat, 70.000 ila 125.000 arasında karakterin (elbette hepsi aynı sıklıkta kullanılmaz) var olduğu tahmin edilmektedir. Çince konuşan bir bilim adamının bile okuyup yazmayı öğrenmesi yedi yıl alabilir. Zaten Çince’yi ana dili olarak konuşanların yüzde sekseninden fazlası okur yazar değildir.

Dil ve onun temsili arasında dikkat çekici bir fark varsa, yazı dilini “doğru” dil olarak kabul etme eğilimi doğar. Konuşma dili, bozulmaya uğramış ve yazı diline uyumlu hale getirilip “düzeltmesi” gereken bir biçim olarak değerlendirilir. Bu, özellikle, prestijli bir toplumun konuştuğu dilin kayıtlarının var olduğu durumlarda doğrudur. Birçok konuşucu onlara benzemek, onlar gibi konuşmak isteyecektir.

Bununla beraber bu, her zaman karışıklığa yol açar ve işlerin tersten ele alınması sonucunu doğurur. Gerçekte, toplumun prestijli sınıfı muhtemelen konuşmasını yazıya uydurma istek ve arzusu içinde değildir. Kendi statülerinden emindirler. Üyeleri, davranış veya konuşmalarında seviye düşüklüğü konusunda endişe etmezler. Eğer bir adamın yemek sırasındaki davranışları tiksindirici ise o, ya bir köylü veya bir düktür. Yazı, esasında hiçbir şeydir. Fakat belli bir verimlilik ile dili kaydetmenin sadece bir yoludur. Dilin değişik biçimlerinin “iyi” veya “doğru” olması tamamen farklı bir sorudur. Bir yazı sisteminin iyi ya da kötü olması nasıl kaydedildiğine bağlıdır.

Okuma yazma bilmeyen toplumlar arasında harflerin var olan prestiji yüzünden (gramerin sihirli bir gücü olduğu bile düşünülür), dili yazılı biçime göre “düzeltme” eğilimi, o kadar aşırıdır ki, bir kelimenin yanlış yazılmasından hayali kelimeler bile türetmeye yol açabilir. Mesela “*mised*” kelimesinden hayali “*misle*” kelimesinin çıkması gibi¹.

Piktografik Yazı

İdeografik yazı şeklini bir düzenleme ile kullanma fırsatı bulan her bir millet, ikinci mantıklı adım olarak piktografik yazı aşamasına geçer. Bu durumda ideografik yazıda bir fikrin sembolü olan şekil, piktografik yazıda kelimenin sembolü haline gelir. Mesela bir evin kat planını temsil eden aşağıdaki şekil, bugün gösterici işaret anlamına gelir. Mısır dilinde “*ev*” veya “*beyt*”, İbranicede ev için kullanılmıştır.

Bir diğer örnek, resimdeki şekil,

aşağıdaki gibi basitleştirilmiştir. Bu, inek kafasının temsidir. Daha sonra İbranice’de öküz anlamına gelen *alep* kelimesinin işareti olmuştur.

İletişimin gelişimi için bu adımların avantajı ortadadır. Artık semboller fikri değil kelimeyi temsil eder. Elbette kelime de bir kavramın tam bir sembolüdür. Bu yeni tip semboller yığımına sahip olan yazar, ev, ahır, ambar, baraka ve saray arasındaki ayrımı gösterebilir. Oysa ideografik yazı ile bunu ancak “*ev*”

¹ Bu “heceleme telaffuz” (spelling pronunciation) olarak adlandırılan durumun uç noktasına bir örnektir. Daha yaygın örnekler olarak İngiltere’deki Amerikalıların *twopence* ve *halfpenny* gibi kelimeleri telaffuzlarını sıralayabiliriz.

veya “büyük ev” ya da “küçük ev” şeklinde gösterilebilecekti (Sıfatlar için farklı semboller olmadığından büyüklük veya küçüklüğün dereceleri gösterilemez.). Belirsizlikten kaçınılır: Şayet mesajları ideografik şekilde ifade etmeyi deneseydiniz “Kral kızgındır.” mesajının yanlışlıkla nasıl “Yaşlı adam hastadır.” şeklinde yorumlanabileceğini görürdünüz.

Buna rağmen piktografik yazı sadece dil ifadelerini içeren açıklamaların bir alternatif yolu olmayıp dili kaydetmenin bir yöntemi olduğu için gerçek yazıdır.

Bildiğimiz bütün piktografik yazı sistemleri ideografik sistemlerden gelişmiştir. Bunun izleri özellikle piktografik sistem içerisinde ideografik sembollerini saklama eğilimlerinde de açıkça sezilebilir. Nitekim eski Mısırlılar *su* için dalgaların temsili niteliğinde olan aşağıdaki ideografi kullandılar:

Sonra da bu işaretten su anlamına gelen *mu* kelimesi için aşağıdaki şekli türettiler:

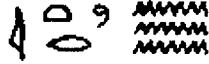
Fakat *mu* kelimesini genellikle aşağıdaki şekilde yazdılar:

Ve nehir anlamına gelen *atur* kelimesini yazarken aşağıdaki şekli kullandılar:

Aynı zamanda bu şekle su işaretini de ekleyerek yazdılar. Sonuçta *atur* “nehir” aşağıdaki şekilde ifade edildi:

Bu ideografik “belirleyiciler”in amacı, muhtemelen özel kelime ve işaretleri bilmeyen okuyucuya onların genel çağrışımlarının gösterilmesi yoluyla yardım etmektir. İnsanlar için kullanılan isimler genellikle küçük bir adamın “belirleyici”si;

şeklinde. Veya küçük bir kadının;

“belirleyici”si olarak verilir.

Hâlâ binlerce karaktere ihtiyaç duyulduğundan ideografik sistemin avantajlarından bir tanesi (yani şekillerin kendileri için açıklayıcı olma özelliği) kaybolmuştur. Bu ideografik yazı adına sadece kuramsal bir avantajdır. Çünkü kuş için kullanılacak ideografik bir karakter, teoride bir kuş olarak kolayca tanımlanabilir. Uygulamada da çizim, iyi çizemeyecek olanlar için basitleştirilmelidir.

Önemli sayıda piktografik yazı sistemi, dünyanın farklı bölgelerinde ve farklı zamanlarda geliştirilmiştir. Fakat birbirlerinden habersiz gazetelerin hafta sonu bilim ilavelerinde çıkan verilere göre insanoğlu tarafından geliştirilmesi hakkında bir zemin bulunamamıştır. Elinde bir çekiç ve sivri uçlu bir

alet ile ilk mağara insanının ilk mesajı taşa nasıl kazıldığı ve sonra bunun diğerleri tarafından nasıl geliştirilip zirveye taşındığı konusunda bir belge yoktur. Gerçekten de bir zamanlar okur yazar olan bir topluluğun sosyal felaketler ve yıkıcı savaşların sonucunda okuma yazmayı unuttuklarının örnekleri vardır.

Sınırlı ve Sınırsız Hece Yazısı

Piktografik yazıdan hece yazısına geçiş, kolay, mantıklı ve sık rastlanandır. Fakat ikinci safhaya geçmeden ilk adımda kalıp bunu geliştiren milletler de vardır. Piktografik yazıyı kullanan milletlerin büyük çoğunluğunun hece yazısına geçtiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Piktografik yazıda elbette binlerce karakter geliştirmek kolaydır. Ancak gariptir ki burada her zaman için bir yetersizliğin var olduğu görülebilir. Bu eksiklik bazı kelimelerin resim ile gösterilmesinin imkansız veya çok zor olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin “hız” kelimesini ele alalım. “Adam koşuyor” şeklinde yorumlanmaya elvermeyecek bir çizim mümkün mü? Veya “hız”ı resmederken “hızlanma”yı nasıl göstereceğiz? Şayet hâlâ böyle bir şeyi başarabileceğinizi düşünüyorsanız “the” artikkelini çizgi ile nasıl göstereceksiniz?

Hece yazısının oluşturulmasında ilk adım, aynı sesleri aynı çizim ile göstermemize izin verilmesi ile atılır. Mesela, diyelim ki *yüz* (surat) için bir resim olsun o zaman aynı şekli *yüzmek* fiili için de kullanabiliriz.

Solak kelimesini *sol* ve *ak* şekilleri ile veya *kolay* kelimesini *kol* ve *ay* şekilleri ile ifade ettiğimizde hece yazısının dönüm noktasındayızdır. Şekil ve hecenin anlamı arasındaki ilişki bu andan itibaren tamamen önemsizdir. Şekillerin ifadeleri hiçbir şeydir, ancak bunlar seslerin sırasındır. Bu sesler dillerin bir hecesi ile oluşturulur. Şekil sadece dilin hecesini oluşturan sesleri ve bu seslerin sırasını ifade eder.

Bunun ilk faydalı sonucu, muhtemel karakterlerin sayısındaki azalma (az sayıdaki şekillerin farklı sıralama ve düzenlenmesi ile çok sayıda kelime yazılabilir.) olacaktır. Bu fayda, teoride kalır. Çünkü yine binlerce şekil, varlığını sürdürecektir. Hece yazısının etkililik noktasından piktografik yazıdan üstünlüğü geniş oranda sistemi kullanan dilin yapısına bağlıdır. Eğer heceler genellikle ya da daima basit yapıda olursa, hece sistemine dayanan yazı iyi çalışabilir.

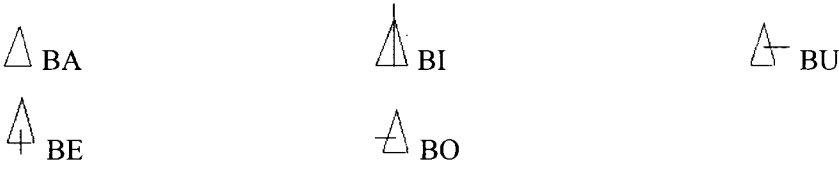
Fakat her tip dilde sınırsız hece yazısı söz konusu olduğunda belirsizlik ve tekrarların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Hangi eş sesin kastedildiği genellikle açık değildir. Ve bunun tersine, orada hemen her zaman aynı şeyi söylemek için daima iki veya daha fazla yol vardır.

Şayet hece sisteminin kullanıcıları mantık duygusuna sahipse, yazıda her zaman aynı hecelerle aynı karakterleri birbirine uydurmaya yöneleceklerdir. Bunun hemen arkasından gelen sonuç, işaretlerin sayısını kullanılabilir orana düşürmek olacaktır. “Baba” kelimesi daima BA BA hece işaretleri ile gösterilecektir. BAB HA, BA ABA, B AB HA örneğinde olduğu gibi hece işaretleri asla kullanılmayacaktır. Bu nedenle işaretlerin sayısı hafızanın alabileceği kapasitenin içerisinde kalacaktır.

Pek çok dil sadece bir hece tipine -KV (Konsonant ve arkasından gelen vokal)- sahip olduğundan böyle dillerin hece yazısı için yukarıdaki prensiplerin uygulanması çok basit, mantıklı ve etkili bir sistemle sonuçlanacaktır. Alfabetik yazıdan sonra muhtemelen en etkili yazı olacaktır.

Fakat, basitlik ve etkililiğe, daha karışık hece yapısına sahip dillerde kolay kolay ulaşılamayacaktır. Bu durumda, bir konsonantın bir vokalle eşleştiği hece serilerini -BA, BE, BI, BO, BU; DA, DE, DI, DO, DU; FA, FE, FI, FO, FU...- ister istemez ortaya koymak gerekecektir. Böyle işaretler listesi hece işaretleri (syllabary) olarak adlandırılır.

Bu sınırlı hece yazısı aşamasına erişilmesinden sonra işaretleri daha da azaltmak için işaretin birisi temel alınıp diğerleri bundan türetilebilir. Aşağıda verilen örnekte olduğu gibi:

Bu, bizi alfabe yazısına çok yaklaştırır. Hece yazısındaki son adım ve alfabe yazısındaki ilk adım bir tesadüf sonucu atılmış olabilir. Farz edin ki, -ba hecesi ile biten bir takım kelimeler bulunsun. Ve bunlar zamanla vokali düşürülerek söylenmeye başlanıyor olsun. $\triangle$ hece işareti, BA için değil sadece B için kullanılacak ve arda kalan ses (vokal)'i göstermek için yeni icatlar yapılacaktır. Mesela Arapça'daki sükun (°) işareti gibi. Bu işaretlerin kullanılmasıyla hece işaretindeki vokal bastırılabilir ve hece işaretlerindeki herhangi bir işaret alfabetik hale getirilebilir.

Tanımlanan bu durum tam olarak Semitik (Sâmi) yazı sistemleri (Arapça, İbranice)'nde görülür. Bunların genellikle "sadece konsonantla yazıldığı" söylenir. Ancak gerçekte, Arapça ve İbranice harflerin tamamı, konsonantı ve vokali temsil eden hece işaretleri idi (Şekil 3).

Alfabetik Yazı

Şimdiye kadar görüldüğü gibi, gerçek alfabetik yazı, her kelime veya hece için bir işarete sahip olmaktan ziyade dilin her bir sesi (teknik olarak her bir fonem) için bir işarete sahip olmaya dayanır. Bu, mümkün olan en etkili yazı sistemidir. Çünkü, bir dil binlerce kelime ve en azından yüzlerce farklı hece birleşmesine sahiptir. Ancak, kelimeler ve heceler, nadiren sayıları altmış yetmiş geçen bazen de bir düzine kadar olan bireysel konuşma seslerinden oluşur. Bu nedenle bir alfabetik yazı sistemi, dildeki her mümkün olan sesi mümkün olan en az birim (bu sayı herkesin kullanabileceği kolaylıktadır) ile kaydedebilir.

Buraya kadar göz önüne getirdiğim safhalarda resim çiziminden ideograflara, oradan piktograf ve hece yazısına ulaşmak kaçınılmaz ve mantıklı olan gelişme idi. Bu da bir ulus veya kabileyi en sonunda alfabetik yazıya kaçınılmaz olarak götürecekti.

Sonuçta bir alfabetik yazıya ulaşmıca kadar, kaçınılmaz olarak, safhaların biri diğerini takip edecektir. Halbuki durum bu kadar basit değildir. Japonlarda olduğu gibi pek çok büyük millet son aşama olarak hece yazısına kadar gelmiş ve bunun ötesine geçme ihtiyacını asla hissetmemiştir. Gerçekte, insanoğlunun bütün tarihinde alfabetik yazı bir defa keşfedildi ve dünyadaki bütün alfabeler bu tek orijinal alfabeden alındı. Bu şanslı linguistik tesadüf olmasaydı, belki de insanoğlu yazının alfabetik prensiplerini hiç keşfedemeyecekti. Eğer durum bu yönde gelişmeseydi insanoğlunun tarihi kesinlikle çok farklı olurdu.

Büyük bir ihtimalle alfabetik prensibe ilk ulaşanlar Eski Mısırlılardı. Fakat, karakterlerin hepsinin veya çoğunun Mısır metinlerinin herhangi bir döneminde kullanıldığını gösteremediğimiz için bunu kanıtlayamayız (birkaç karakter için ses gelişme ağacı oluşturulabilse bile).

Elbette, hiyeroglif yazısı binlerce karakterden oluşmaktadır. Bunun içerisine metinlerde aradığımız fakat henüz keşfedemediğimiz veya daha sonra ortadan kaybolmuş karakterler de dahildir. Açıklaması daha zor olan ise şudur; Mısırlılar alfabetik yazıyı kullanıyorken tamamen farklı karakterler setine alfabetik değerler verdiler (Şekil 4). Yine de Mısırlılar, binlerce yıllık bir yazı sistemini kullanmaktaydılar. Ve bütün safhaları da geçmişlerdi. Mısırlıların alfabetik prensipleri keşfetmede geldikleri noktaya yaklaşan başka bir millet yoktur. Firavunların yönetimi altında Mısırlılar alfabetik sistemi keşfetmiş ve bunu diğer milletlere öğretmiştir. Bu problemin çözümü bir sırdır ve onu çözecek kişiyi büyük bir şöhret beklemektedir. Şayet Mısırlılar üç bin yıldan sonra alfabetik yazı prensiplerini keşfetmeyi gerçekten başaramadıysa bu, insanoğlunun şanslı bir tesadüf dışında bu sanatı kesinlikle yapamayacağının çarpıcı bir kanıtıdır. Şimdi bu şanslı tesadüf ele almaya çalışalım.

Mısır yazısı ve alfabe arasındaki ilgiyi kanıtlamak mümkün olmadığından şimdilik bilinen en eski gerçek alfabenin Eski Samî alfabeti olduğunu söylemek zorundayız. Bu alfabe bugünkü Arap ve İbrani

yazılarının atasıdır. Eski Samî yazısı elbette bir hece yazısı idi. Bu, bütün yönleri ile nasıl alfabetik bir yazıya dönüştü? Samî dillerinin yapısı tarafından bu yöne sevk edilmiş olması muhtemeldir.

İngilizce’de “ask” fiilinin “kökü”, ask hecesidir. Bu kök ön ek ve son ek şeklinde diğer hecelere eklenerek fiilin çeşitli şekilleri elde edilir. Örneğin geçmiş zamanda (ask-ed), şimdiki zamanda (is ask-ing), geniş zaman 3. teklik şahısta (ask-s) ve buna benzer şekillerde olduğu gibi.

Drive ve sing gibi fiillerin hecelerinin dr-ve veya s-ng (aradaki çizgiler bazı vokaller olduğunun göstergesidir) olduğunu söyleyebilirsek de drive, drove, driven; sing, sang, sung şekillerini kullandığımız için aradaki vokal her zaman aynı vokal olmaz. Bu vokallerin değişmeli olarak gelmesi bir bilgiye işaret eder. Ancak fiilin kökü değişken vokalle dahi hâlâ bir hecedir. Muhtemelen Samî dilleri bugünkü durumuna ulaştıran buna benzer bir çeşit değişken ünlü sistemi idi. Bu şekilde “driving” kelimesinin anlamı D-R-V konsonantlarında ve “asking” kelimesinin anlamı da “ ’-S-K ” konsonantlarında olacaktır. Samî dillerinde kelimenin “kökü” (genellikle 3 sestten oluşan) konsonant silsilesidir. Kökte meydana çıkacak yeni anlamlar araya giren vokallerin yeniden düzenlenmesiyle belirlenir.

Böylece, yazı ile ilgili her şey K-T-B konsonantları ile gösterilir. Örneğin, “o yazdı”= KaTaBa, “yazılmış olan”= meKTüB, “yazdırdı”= KaTtaBa, “yazıcı”= KuTtaBün vb. Bize ilgisiz gibi görünen şu kelimeler; SaLâM “barış”, iSLâM “İslam dini”, muSLiM “Müslüman” olarak bu sistemde birbirinden türetilmiştir. (salâm’dan aslâma “barışı sağladı, boyun eğdirdi”yi elde ederiz. İslâm, Allah’a “boyun eğmek, itaat etmek”tir, ve muslim “İslam’ın iradesine teslim olmuş kişi”dir.)

Açıkçası başka hiçbir dil tipi, hecenin altında bir kelime yapısı birimi olduğunu konuşanlarına bildirmekte daha başarılı değildir. Burada, BA hecesi, sırası ile B- ve -A’dan oluşturulmuştur. Diğer milletlerin asla tahmin edemediği budur. Samî dillerinde BA hecesi sürekli BI ve BU ile değişir. Bazen de sadece B- (vokali söylenmeyerek) şekline geçer. Fonem anlayışını geliştirme zorunluluğu dili her kullanan için hemen hemen kaçınılmazdır. Bu da gerçek alfabetik yazının geliştirilmesi için esastır.

Samî (Semitic) dillerinin yapısal doğası, muhtemelen insanoğlu için kapıyı ilk açan mutlu bir tesadüf olmuştur. Bu da çok fazla şekil öğrenmeyi gerekli kılmadan dilin en etkin şekilde kaydedebilmesini sağlamıştır.

Bu şanslı tesadüfün ardından gelen sonuçlar gerçekten de olağanüstüdür. Şayet alfabeyle sahip olmasaydık evrensel okur yazarlığı sağlama ümidi imkansız olacaktı. Yazı, yalnız ayrıcalıklı küçük bir gurubun veya özel bir toplum sınıfının bildiği, çok gizli bir sanat olabilirdi. Böylece onlar kendileri dışındakilerden daha fazla bir avantaja sahip olacaktı. Bilgi, bir milletten diğerine bu kadar kolaylıkla taşınamayacaktı. Belki de Romalıların ulaştığı uygarlık seviyesine hâlâ kendi kendimize ulaşmaya çalışıyor olacaktık. Gerçekten de Prometheus bile ilk alfabetik işareti çizen bilinmeyen adamdan insanlık için daha fazlasını yapmış değildir.

Alfabe Üzerine Genel Düşünceler

Burada tekrar vurgulayalım ki kayıtlardan doğrulatabildiğimiz kadarıyla alfabetik yazı bir defa ama sadece tek bir defa keşfedilmiştir. Bu yüzden bütün dünyada tek bir alfabe vardır. Daha sonra alfabetik işaretleri kullanan bütün halk toplulukları, aynı şekilde yapmış olan insanlardan bunu öğrendi ve bunu kendisine adapte etti. Kültürlerin gelişmesinde çok önemli olan bu kavram üzerinde düşündüğümüzde çok etkileyici efsanelerin içerisine sürükleniriz. Medeniyette yer edinen diğer bütün keşiflerden hiçbirisi izleyebildiğimiz kadarıyla bu seviyeye gelebilmiş değildir.

Alfabetik yazı ile en eski bulgular M.Ö. 1725’e çıkar. Bunlar zamanın Finike (şimdiki Lübnan) diye bilinen ülkenin Babil şehri civarında bulunmuştur. Tam olarak hangi Samî kabilesi tarafından, nerede icat edildiğini söyleyemesek de bu bölge eski Samîlerin bölgesi olduğundan alfabetik yazıyı onlarla eşleştirmek (ilişkilendirmek) yanlış olmayacaktır. Birkaç Samî halkının muhtemelen aynı zamanda alfabetik sisteme ulaştığı düşünülebilirse de bunların daha sonra ortak bir karakter setini kullanmaya başlamış olmaları daha muhtemeldir.

Bu eski Samî alfabeti tabii ki, İbrani, Finike (Phoenician) ve Aramaik yazı sistemlerinin atasıdır. Alfabe bilgisinin kuzey (Semitik)lerden, bir taraftan Anadolu Yunanlılarına diğer taraftan da eski Hindistan Brahmanlarına (kendi *devanagari*lerinden geliştirmişlerdir) geçtiği görülmektedir. Eski Hintlilerin ilâhilerinin ve dinsel törenlerinin kaydedildiği kutsal yazıları *devanagari* de bu alfabeden gelişti. Hintliler istisna tutulursa diğer bütün alfabetik yazı sistemlerinin kökenlerinin, tamamen Yunanlılar kanalıyla geldiği görülmektedir ve dillerinin yapısından dolayı Yunanlılar, bu sistemde en büyük ilerlemeden -vokaller için işaret icat etme- sorumlu idiler.

Samî diyalektlerinde Yunanca'da olmayan sesler vardı. Bu seslerden bazılarının sembolleri (örneğin *qoph* (Q) gibi, bu işaret Hint-Avrupa'da arka damak ünsüzü için oluşturulmuştu. Ancak Eski Atinalı Yunanlılarda *p* bunun yerini alıyordu.) Yunanlılar tarafından atılmıştır (sadece sayılarda bu sesi kullanmışlardır). Diğer durumlarda, Yunanca olmayan seslerle başlayan heceler için Yunanlılar, sembolü aldılar ve kullandılar. Fakat onu *yabancı konsonant olmaksızın* telaffuz ettiler. Böylece sembol, hecenin vokali için bir işaret oldu.

Nitekim, alfabedeki ilk işaret aslı olarak ses tellerinin büzülüp serbest bırakılması ile oluşan "hemze, gırtlaksıl" (glottal stop)'ı temsil eden A işaretinin hecesi için kullanıldı. Bu fonem İngilizce'de yoktur. Ancak sık sık vokaller arasında (oh – 'oh) bir ayırıcı olarak kullanıldı. Ve siz bunun İskoç diyalektinde T'nin yerine kullanıldığını: *bottle* için *bo'le*, *little* için *li'le* şeklinde duyarsınız. Yunan diyalektlerinden bazılarında bu ses vardır. Bu sesi sonuçta kaybeden diyalektlerde V işareti (şimdiye kadar farklı bir yönde A şeklinde yazılmıştır) her yerde 'A'nın değil A vokalinin işareti oldu.

Diğer Samî gırtlak sesleri (gutturals) yanlarındaki 'o' veya 'u' seslerini etkileme eğilimi göstermişlerdir. Böylece bu gırtlak sesleri anlatılan şekilde bu ünlüleri karşılayan şekiller oldular.

Bunun güzel bir örneği de HE hecesini karşılayan *h* işaretinin başına gelenlerde saklıdır. H sesinin sonuçta atıldığı İyonya Yunancasında H, *e* vokalinin işareti oldu. Sicilya Yunancasında ise *h* ile başlayan heceler hâlâ bulunsa da aynı H, *h* sesi için de kullanılan bir işaret olmuştur. Biz alfabeği Romalılardan aldığımız ve onlar da Yunanlılardan aldıkları için *h* kullanımı aynı zamanda bizim de kullandığımız şekildir.

Bu gerçek, standart Yunan alfabeti ile bizim kullandığımız karakterlerin değerleri karşılaştırıldığında görülen farklılıkları açıklar (Şekil 5'e bakınız). Alfabe, yazılı Yunanca için bir alet olarak icat edilmediği için biraz değişiklik yaparak kendisine uyduran her Yunan diyalekti bu işaretlerin bazılarını farklı değerler atfetmiş ve fazla işaretlerin bazılarını ya atmış ya da kendi konuşmalarının fonolojisine göre yeni biçimlerde kullanmışlardır.

Hemen hemen alfabetik yazıya sahip bütün modern milletler, onu doğrudan veya dolaylı yoldan Romalılardan almışken doğrudan geleneksel yoldan Yunanlılardan alan birkaç millet de vardır. Bazı durumlarda Yunan alfabeti, Kuzey Samî (Semitic) etkisiyle birlikte geçmiştir. Milattan sonra üçüncü ve beşinci yüzyıllar arasında Hıristiyanlığın yayılması ile beraber Ermeni ve Gürcü yazıları yazı ve süsleme sanatlarında kullanılmaya başlanmıştır. Korkunç Gotlar, Latin Hıristiyan alemini baştan başa talan ederken Got bir babanın ve Yunan bir annenin oğlu Ulfilas, Gotların aziz patriği (St. Patrick) oldu. Onları Hıristiyanlaştırdı ve İncili onların diline çevirdi. İncili yazarken Yunanca üzerine bina edilmiş, kendisinin keşfettiği bir yazıyı kullanmıştır. Ulfilas'ın iki dilliliği bize sadece, bizim en eski German dil ailesine ait geniş kayıtları kazandırmakla kalmayıp aynı zamanda İskandinav "runik" yazısının temeli olarak hizmet ettiğine inanılan yazıyı da kazandırmıştır.

Daha sonra dokuzuncu yüzyılda Hıristiyanlık, Slav halkına ulaştığında kullanılmak üzere başlıca iki alfabe "glagolitic" (glagolitik) ve "Cyrillic" (Kiril) alfabeleri geliştirildi. Kiril alfabeti M.S. 869 yılında ölen alfabenin keşfedicilerinden biri olan St. Cyril'in onuruna isimlendirilmiştir; diğer mucit ise M.S. 855 yılında ölen kardeşi idi. Daha sonra genellikle bu iki alfabe Slav diyalektlerinde kullanıldı. Bunlardan zamanla, Bizans tarafından Hıristiyanlaştırılan Slav halklarının (Ruslar, Ukraynalılar, Bulgarlar ve Sırlar) milli alfabeleri geliştirilmiştir (Günümüz Rusyasında Cyrillic (Kiril) alfabe Sovyetler Birliğinin Hint-Avrupa dili olmayan pek çok yazısı için uyarlandı).

Dinlerini Roma'dan alan Slavlar, karmaşık fonolojilerini Latin Alfabesine sokmak için mücadele etmişlerdir. Görüldüğü gibi, Przymysl, szcepiński ve wojcechowic gibi isimler genellikle İngilizce konuşanlar için telaffuzu çok zor kelimelerdir. Cyrillic (Eski Slav Alfabeti) alfabetinde kaba bir transkripsiyon ile Vishinsky şeklinde (vokaller gösterilerek) yazılan isim Polonya dilindeki Wyszinski ismi ile aynıdır.

Alfabetik yazı sanatı, bugün bildiğimiz hemen hemen bütün milletlere Büyük Roma İmparatorluğundan miras veya uyarılma yolu ile geçmiştir. Onlar alfabenin temel sistemindeki pek çok ilgi çekici ve önemli yeniliğin sorumluları idi. Bunların ayrıntılarından burada bahsetmeyeceğiz ancak isteyenler bunu alfabenin tarihini anlatan eserlerde bulabilirler. Biz burada en önemlilerinden birkaç tanesine işaret edeceğiz.

Roma dili ile konuşan halklar, alfabelerini miras olarak almışlardır; pek çok durumda, onlar, yazdıkları gibi konuşmadıklarını fark etmemişlerdi. Daha doğru bir şekilde Latince yazmak için çaba sarf ettikleri zaman, kendi dillerinin gerçekten farklı bir dil olduğunu gördüler.

Alfabadeki ilk diacritic (ince ayrıntıları gösterep) işaretlerin kullanıldığı yenileştirmeler Latince'nin konuşulduğu dönemde yapılmıştır. H sesi M.Ö. ilk yüzyılda konuşma Latince'sinde ve M.S. ikinci asırdan önce standart Latince'de telaffuz edilmeyen bir ses oldu. Daha sonra bu harf hiçbir şey ifade etmeyen sifira dönüştü. Bu noktadan sonra çeşitli ifadeler için diğer harflerle kullanılabilir: TH, T gibi Fakat ondan biraz farklı olan bir T için; GH, G'ye benzer fakat tam G olmayan bir ses için kullanıldı.

Bir diğer eski diacritic işaret -muhtemelen en eskisi- G harfi idi. *Signum* gibi kelimelerin çok eski dönemlerde telaffuzları değişmiştir: SIGNUM'dan SING-NUM gibi. Fransızca *mignon*'daki *gn* sesi ve İspanyolca *canon*'daki *ñ* sesi "palatalleşmiş n"yi gösteren *ɲ* işareti ile belirtilir. Bu özel pozisyon G sesini diğer bir sıfır haline getirdi. Ve G, harfin önünde yer alarak palatalleşmiş bir sesi ifade etme aracı haline geldi: N/GN, L/GL gibi. Böylece Roman dilleri *egli*, *Bologna*, *segno*, *Cagliari* gibi şekillerle doldular. Fakat Portekizliler, H işaretini gerçekten de bu sesleri ifade etmek için kullandılar (*filho*, *senhor* gibi). Çift konsonant bulunmayan İspanyol dili bunun ifadesi için önce iki harf (*castillo*, *suenna*), sonra da çift *n* (*sueño*) için başka bir kısaltma kullandı. İspanyolların kullandığı bu *tilda* işareti orta dönem Latin yazmalarında çok sık karşılaşılan M veya N'nin kısa şekilleri için kullanılan işaretten başka bir şey değildi (*tā*, *dōinū*, *ūt□tiō□*). Bu nedenle *Ca-sti-lyo-ne* şeklinde okunması gereken ismi Amerikalılar *Cas-tig-li-o-ni* şeklinde okuyarak gerçek ses uyumunu katlediyorlar.

Harflerin isimlerinin resmettikleri nesnelere isimleri ile aynı olarak kullanılması geleneği sona erdiğinde, harfin ismi, sesi ile veya önüne ya da arkasına konulmuş bir /e/ ünlüsü ilavesi ile anılır oldu. İngilizce'de konsonanttan sonra söylenen bu ilave ünlü /i/ dir; /bi/, /si/, /di/ gibi. Fakat Fransızca'da bu vokal /e/ dir; /be/, /se/ gibi. Bazı özel durumlarda ise harfin sesi isminden çıkarılmıştır. İngilizce'de bir değişiklik R'nin ismi /ar/ olarak geçer. Fakat İngiliz telaffuzunda R bir ünlüden sonra telaffuz edilmez. Yani R harfinin ismi bu ses telaffuz edilmeksizin "ah" şeklinde olur. Yine *h*'nin ismi İngilizce'de *eyç*'tir. Bunun İngilizce'de bir anlamı yoktur. Fransızca *la hache* "küçük balta" kelimesinden kalıntıdır. Şekil olarak da baltaya benzer;

⚔=h

Fakat Fransızca'da bir asırdan fazla bir zamandır bu harfin ismi telaffuz edilmediğinden harfin ismi de kendi sesini içermekten uzaktır.

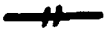

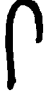

Günümüzdeki j ve w harflerinin on altıncı yüzyılda icat edildiği bilinir. Latince'de M.S. ikinci yüzyıldan önce bütün w'ler v olduğu için her ne kadar (v,u) olarak yazılsa da U harfi bu sesi ifade etti. Harfin yuvarlak veya köşeli yazılması tamamen bir yazı stili tercihidir. Her ne kadar İngiliz dili her iki sese -V ve W- sahip olsa da; bu sesi (w) on altıncı yüzyılın İngiliz yazıcıları vv (veya uu) şeklinde çift olarak yazmışlardır.

İngilizce gibi Latince’de de J sesi yoktu. Eski Fransızca’da ortaya çıkan bu j sesini Latince *i* olarak vermiştir. *f anuarius>janvier; iuvenis>jeune* gibi. Ortaçağ el yazmalarında yine bir güzelleştirme kaygısı olarak harfin kuyruğu aşağıya doğru uzatılır (sayılarda Xiiiij). Bu tercih İngilizce metinlerde *j* sesi için *i* şeklinin değişmeli olarak uyarlanmasına yol açmıştır. Uzun bir süre İngilizce baskılarda *i/j* ve *u/w/w* değişmeli olarak kullanılmaya devam etti; *Iohn, starres aboue, A VVinter’s Tale, f nterlude* ve benzeri.

Burada alfabenin geçirmiş olduğu değişikliklerden sadece bir kaçını ifade edebildik. Alfabe, zaman ve mekan boyutları içerisinde Akdeniz’in doğu kıyılarından Pasifik’in uzak adalarına kadar uzansa da daima hep bir ve sadece bir alfabe idi.

Eski Sami	İbranice	Arapça
‘ā א	aleph א	alif ا
bā ב	beth ב	bā ب
gā ג	gimel ג	jīm ج
dā ד	daleth ד	dāl د { فیم dād ذ dhāl
hē ה	hē ה	ḥā ح
wā ו	wau ו	wāw و
dzā ז	zayin ז	zai ز
khā ח	heth ח { ט teth י yod	khā خ
kā ק	kaph ק	yā ی kāf ک
lā ל	lamed ל	lām ل
mā מ	mem מ	mīm م
nā נ	nun נ { ס samek	nūn ن
‘ō ע	‘ayin ע	‘ain ع { غ ghain
pā פ, פ	pe פ	fā ف
tsā צ	sade צ	ṣad ص
qā ק	koph ק	qāf ق
rā ר	resh ר	rā ر
sā ש	sin, shīn ש, שׁ	sīn, shīn س, ش
tā ת	taw ת	tā, thā ط, ظ

Şekil 3. Semitik (Sami) alfabeleri. Phoenicion Canaanite (Eski Sami) alfabesinin harflerinin isimleri olduğu tahmin ediliyor. Diğer alfabede karşılığı olmayan harfler çıkarılmıştır. Arap harflerinin geleneksel sırası, eşit harfleri göstermek için biraz değiştirilmiştir.

	= ' (glottal stop)		= ç ("ich"-laut)
	= y or i (44 = ai)		= x ("ach"-laut)
	= ' (a deep guttural)		= ś
	= w or u		= s
	= b		= sh
	= p		= w or u
	= f		= q
	= m		= k
	= m		= g
	= n		= t
	= r		= th
	= r, later l		= d
	= h		= dž

Şekil 4. Mısır Alfabetik Karakterleri.

1	Erken Yunan	Atina (Doğu)	Sicilya (Batı)	Latin Alfabeti ve Modern
	Α	Α	Α	A
	Β	Β	Β	B
	Γ	Λ	Λ	G and C
	Δ	Δ	Δ	D
	Ε	Ε	Ε	E
	Ϝ	[F] (=w)	F (=w)	F
	Υ	Υ	Υ	Z
	Θ	Θ (=e)	H (=h)	H
	Ϟ	Ϟ	Θ	TH
	Κ	Ι	Ι	I
	Ϟ	Κ	Κ	K
	Λ	Λ	ΛΛ	L
	Μ	Μ	Μ	M
	Ν	Ν	Ν	N
	Ξ	Ξ (=ks)	Ξ	X
	Ο	Ο	Ο	O
	Ρ	Ρ	Ρ or ϱ	P
	Σ	Ι	Ι	-
	Φ	Φ	Φ	Q
	Α	Ρ	Ρ	R
	Ξ	Σ	Σ	S
	Τ	Τ	Τ	T
	Υ	Υ	Υ	V (=u), W, Y
	Ϟ	Ϟ	ϞϞ	PH
	Χ	Χ (=kh)	Χ or Ϟ (=ks)	CH (=kh)
	Ψ	↓	—	PS

Şekil 5. Yunan alfabeleri. Atina Lehçesi ve Sicilya Lehçesi arasındaki değerlerin değişimine ve yazının istikametindeki değişikliklere dikkat ediniz.

Slav	Rus	Karşılığı	Slav	Rus	Karşılığı
А	а	a			
Б	б	b	У	у	u
В	в	v	Ф	ф	f
Т	г	g	Ѡ	Ѡ*	f (originally th)
Д	д	d	Х	х	kh
Е	е	ye	Ѡ		ö
Ж	ж	zh	Ш	ш	sh
С		dz	Щ	щ	shch
З	з	z	Ч	ч	ts
И	и	i	У	у	ch
І	і*	i	Ъ	Ъ*	"hard sign"
Ѓ		d', r'	Ы	ы	ÿ
К	к	k	Ь	ь	"soft sign"
Л	л	l	Ѧ	я	ya
М	м	m	Ю	ю	yu
Н	н	n	Ѧ	Ѧ*	ye
О	о	o	Ѧ, Ѧ		ē, yē
П	п	p	Ѧ, Ѧ		ō, yō
Р	р	r	Ѧ		ks
С	с	s	Ѧ		ps
Т	т	t	Ѧ		ü

*Bu harfler 1918 yılında kaldırılmıştır.

Şekil 6. Slav Alfabeleri. Modern Rus harflerinin bazıları paralelliği göstermek için standart sırasından farklı yerde gösterilmiştir.

Ceviri: İsmail ULUTAŞ* - Yusuf ÖZÇOBAN**

* Yrd. Doç. Dr. Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

** Arş. Gör. Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.